

УДК 349.6:504.73(477)

Р.І. Шабанов, І.М. Шевердіна**ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
РОСЛИННОГО СВІТУ
(ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню законодавчого визначення поняття рослинного світу шляхом правового аналізу елементів рослинного світу, що віднесені до його складу законодавством. Охарактеризовані такі види рослинності, як лісова та нелісова, детально розглянуті поняття «рослинність» та «флора», а також їх співвідношення і взаємозв'язок.

Ключеві слова: рослинний світ, рослини, гриби, флора, лісова та нелісова рослинність, водорості.

Аннотация. Статья посвящена исследованию законодательного определения понятия растительного мира путем правового анализа элементов растительного мира, входящих в его состав в соответствии с законодательством. Охарактеризованы такие виды растительности, как лесная и нелесная, подробно рассмотрены понятия «растительность» и «флора», а также их соотношение и взаимосвязь.

Ключевые слова: растительный мир, растения, грибы, флора, лесная и нелесная растительность, водоросли.

Abstract. The article investigates the legislative definition of the plant world by legal analysis of the elements of the plant world included in its composition, in accordance with the law. Namely, the aggregate of all species of plants and mushrooms and formed their groups in a particular area.

Authors described these types of vegetation like forest and non-forest, discussed in detail the concept of «vegetation» and «flora», as well as their relationship and interdependence.

We have studied the question of regulation of relations arising over the use of aquatic plants such as algae, are also part of the plant world under the said legislation.

As a result of the legal analysis, it is concluded that the components of the plant world include a set of vascular plants, mosses, algae, lichens and mushrooms at all stages of development and created their natural groupings with non-agricultural and natural (wild) or artificial origin.

Key words: the plant world, plants, fungi, flora, a forest and a non-forest vegetation, algae.

Конструювання будь-яких соціальних явищ і процесів передбачає необхідність формування уявлень про їх якісну визначеність, їх правове підґрунтя. Після проголошення незалежності України почала формуватися національна система екологічного права. Вона базується на поєднанні традицій природоресурсного права і нового розвитку екологічного права, які відображають реалії політичних та економічних перетворень у суспільстві.

Сформований за ці роки понятійно-юридичний апарат створив необхідну базу для пізнання об'єктивних закономірностей екологічного права в окремих сферах життєдіяльності, зокрема у сфері використання об'єктів рослинного світу. Це дає науковцям у сфері флористичного права можливість виводити закономірності більш високого порядку формально-логічним шляхом аналізу системи правових понять і

категорій. Зважаючи на те, що предмети та явища дійсності зв'язані таким чином, що існування і розуміння значення одного з них виступає підставою для існування і розуміння значення іншого, то і зміст законодавчого визначення поняття рослинного світу можна розкрити шляхом правового аналізу його елементів, тобто складників рослинного світу.

Мета статті полягає у дослідженні законодавчого визначення поняття рослинного світу на основі ретельного вивчення нормативно-правової бази та спеціальної юридичної літератури з обраної теми. Для досягнення поставленої мети сформульовано завдання: здійснити правовий аналіз елементів рослинного світу, що віднесені до його складу законодавством; детально розглянути такі поняття, як «рослиність» та «флора», а також їх співвідношення і взаємозв'язок; охарактеризувати такі види рослинності, як лісова та нелісова.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про рослинний світ», рослинний світ – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. З огляду на це визначення, можна зробити висновок, що по-перше, складником рослинного світу є сукупність усіх видів рослин та грибів. На жаль, у Законі не сформульовано понять «рослини» та «гриби», тут лише вміщено визначення терміна «дикорослі рослини», що є вужчим від терміна «рослини». Так, відповідно до зазначеної статті Закону дикорослими рослинами визнаються рослини, що природно зростають на певній території [18].

Аналізуючи цю статтю, яка до об'єктів рослинного світу відносить дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання, можна зробити висновок, що під поняттям «рослини», які підпадають під дію зазначеного Закону, розуміються дикорослі та інші судинні рослини (несільськогосподарського призначення), мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби.

Також визначення поняття «рослини» на законодавчому рівні можна знайти й у ст. 1 Закону України «Про карантин рослин», де зазначено, що «рослини» – це рослини та їх частини, у тому числі насіння частини живих рослин, фрукти, овочі, бульби, бульбоцибулини, цибулини, кореневища, зрізані квіти, гілля з пагонами і листям, зрізані дерева, культури рослинних тканин, крім тих, до яких застосовується метод заморожування або термообробки [17].

О.К. Голиченков «об'єкти рослинного світу» визначає як організми рослинного походження (дикорослі рослини та гриби) або їх популяції [7]. В енциклопедичній літературі поняття «рослини» визначається як організми, що відрізняються автотрофним харчуванням, заснованим на використанні енергії Сонця, і наявністю у клітин щільних оболонок, що складаються, як правило, з целюлози [4, с. 491]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що рослина – це організм, який живиться неорганічними речовинами повітря й ґрунту, є однією з форм існування живої матерії на Землі та разом із тваринними організмами належить до живої природи [5, с. 1066].

Р.Г. Зарипов поділяє рослини, залежно від їх ставлення до людини, на три групи:

1) види дикої флори, біогеоценологічні зв'язки яких не мають нічого спільного з людьми та їх пріоритети життя замкнуті і обмежені сталими консервативними зв'язками;

2) рослини, толерантні до антропогенних факторів, терпимі до їх дози та швидкості перебігу, але так чи інакше стратегія життя яких протікає в присутності людей;

3) види, еволюція яких безпосередньо пов'язана з активною діяльністю людей [11].

Слід зазначити, що такі визначення поняття «рослини» носять лише природничий і аж ніяк не юридичний характер. Юридичне визначення поняття «рослини», на нашу думку, повинно виглядати наступним чином: рослини – це організми рослинного походження, щодо яких встановлено правовий режим.

В енциклопедичній літературі під терміном «гриби» визнаються відокремлені групи (відділи) нижчих рослин, позбавлених хлорофілу, для яких характерне розмноження спорами та повсюдне розповсюдження [2, с. 322]. Однак, ще дослідження середини ХХ століття посилили давно висловлені сумніви щодо правомочності віднесення цих організмів до рослин, втім, як і бактерій, і синьо-зелених водоростей (цианей).

Виявлені особливості грибів досить різко відрізняють їх від справжніх рослин, і від живих організмів інших царств, що дозволило виділити їх в особливе царство – гриби й об'єднати разом з рослинами і тваринами у надцарство клітинних організмів [3, с. 491]. І на теперішній час, бактерії та гриби виокремлюють у самостійну групу, у зв'язку з чим, штучна група – нижчі рослини – зберегла переважно історичний інтерес [9, с. 235]. Тому більш нові енциклопедичні видання визначають гриби як «групи безхлорофільних організмів» [25, с. 468].

Так, О.В. Басай висловлює думку, що виходячи з неоднозначного тлумачення поняття «гриби», вказівка у законодавчому визначенні терміна «рослинний світ» на гриби, як складову останнього, видається правомірною. Цим самим вимоги щодо правової охорони об'єктів рослинного світу поширюються і на вказані організми [1, с. 15].

Аналогічні підходи до законодавчого регулювання охорони і використання рослинного світу у цій частині простежуються й в інших країнах. Так, відповідно до Закону Республіки Узбекистан «Про охорону і використання рослинного світу» гриби у їх видовій багатоманітності включені до переліку об'єктів рослинного світу [15]. А в Законі Білорусі «Про рослинний світ» гриби розглядаються як різновид рослин [14]. Було б доцільно й Закон України «Про рослинний світ» доповнити визначеннями загальних термінів «рослини» та «гриби», які визнаються основними складовими рослинного світу [1, с. 15].

По-друге, складовою частиною рослинного світу є сукупність угруповань рослин на певній території, які визначені зазначеним Законом як сукупність видів рослин, що зростають в межах певних ділянок та перебувають у тісній взаємодії як між

собою, так і з умовами довкілля. У цьому контексті доцільно було б детально розглянути такі поняття як «рослинність» та «флора», а також їх співвідношення і взаємозв'язок.

Для того, щоб розкрити поняття терміна «рослинність», звернемося до енциклопедичної літератури, у якій під рослинністю розуміється сукупність рослинних угруповань – фітоценозів, що населяють Землю або окремі її регіони [3, с. 492]. Рослинність важливий компонент біосфери, тісно пов'язаний з особливостями клімату, водного режиму, ґрунтів, рельєфу та іншими компонентами природного середовища, разом з яким вона формує біогеоценози екологічної системи. Різко розрізняються між собою рослинність суші та рослинність морів. У свою чергу, рослинність суші представлена 20–30 типами рослинності, які розрізняються відповідно до переважаючих в їх складі життєвих форм (дерева, чагарники, трави та інші) [3, с. 493].

Н.Ф. Реймерс виділяє первинну рослинність (природна, яка не зазнала істотних змін з боку катастрофічних природних або антропогенних агентів, тобто корінна рослинність); вторинну рослинність (рослинні угруповання, що виникли на місці раніше існуючих в результаті їх недавнього знищення катастрофічними природними або антропогенними агентами); антропогенну рослинність (рослинні спільноти, що виникають під впливом діяльності людини, її господарських чи ненавмисних дій) [20, с. 221]. Загалом, класифікації рослинності проводяться за флористичним, екологічним, еколого-фітоценотичним, генетичним, комплексним та іншими критеріями.

Багато науковців дотримуються думки, що термін «рослинність» на сьогодні не вважається юридичним поняттям природних об'єктів та вживається переважно у природничих науках для характеристики різних аспектів (видового складу, чисельності тощо). Тому наведене поняття не є тотожним за змістом з юридичним поняттям «рослинного світу», що вживається для характеристики правового режиму відповідного об'єкта природи. А.К. Соколова у своїй монографічній роботі обґрунтовує висновок, відповідно до якого, рослинність є одним зі складників поняття «рослинний світ» [21, с. 18].

У правовому аспекті виділяють: природні лісові ресурси (лісову рослинність); природну рослинність, що не належить до лісових ресурсів (нелісову рослинність); рослинність сільськогосподарського призначення [10, с. 558]. Дія законодавства про рослинний світ не поширюється на останню групу природних ресурсів. Що ж стосується лісової рослинності, то при її визначенні треба відштовхуватися від самого поняття «ліс».

Відповідно до ст. 1 Лісового кодексу України, ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [13].

Відповідно до ст. 6 Лісового кодексу України, лісовими ресурсами є деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів. Також до лісових ресурсів зазначена стаття відносить корисні властивості лісів, тобто здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунт від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо, що використовуються для задоволення суспільних потреб [13]. Проте ст. 4 Закону України «Про рослинний світ» [18] до природних рослинних ресурсів включає лише лісові ресурси, перелічені у ч. 1 ст. 6 Лісового кодексу України, тобто лісові рослинні ресурси або лісову рослинність.

Відповідно до ст. 4 Лісового кодексу, до лісового фонду України належать лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара [13]. Таким чином, з аналізу наведених норм випливає, що до лісової рослинності відноситься переважно деревна та чагарникова рослинність, трав'яна рослинність, що зростає на лісових ділянках та захисних насадженнях лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара.

Що ж являє собою поняття «нелісова рослинність»? Якщо аналізувати ст. 4 Лісового кодексу України, яка не включає до складу лісового фонду і тим самим в юридичне поняття «ліс» зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках, то можна дійти висновку, що нелісова рослинність – це лише деревно-чагарникова рослинність поза межами лісового фонду. Такий висновок на перший погляд здається обґрунтованим, але по суті він є неправильним, адже окрім деревно-чагарникової рослинності є ще й інші її види, наприклад, трав'яна. Тому, в поняття «нелісова рослинність» слід включати як деревно-чагарникову рослинність, так і інші форми рослинності, що свого часу пропонував О.І. Крассов [12, с. 21].

Незважаючи на те, що Законом України «Про рослинний світ» поділ природних рослинних ресурсів на природні лісові ресурси і нелісові ресурси чітко не визначений, проте наявність окремої галузі природо-ресурсного законодавства – лісового законодавства та застосування норм Закону України «Про рослинний світ» до регулювання лісових ресурсів у субсидіарному порядку, згідно зі ст. 3 Лісового кодексу України [13], свідчить про істотне значення такої класифікації для диференціації правового режиму природних рослинних ресурсів [1, с. 19].

Визначення поняття «флора» законодавство про рослинний світ не містить, більше того такий термін навіть не вживається в ньому. Застосовуються такі терміни, як «види рослин», «деревні та чагарникові породи», «види деревних рослин», «лікарські рослини» тощо [12, с. 19].

В енциклопедичній літературі наводиться наступне визначення поняття «флора» – історично сформована сукупність видів рослин, що приурочена до певного географічного простору, пов'язана з його сучасними природними умовами, геологічним минулим і яка знаходиться в більш-менш стійких відносинах з іншою сукупністю видів рослин, зокрема, суміжних, частин земної поверхні [4, с. 495]. Поняття «флора», як сукупність видів рослин, охоплює всі рослини на певній території. Наприклад, флора держави або його окремих частин; флора ботаніко-географічної області; флора частини суші, більш-менш відмежованої природними рубежами; флора островів і півостровів.

Р.Г. Зарипов формування міської флори розглядає як окремий випадок одного з процесів сучасного змінення рослинного світу під впливом антропогенних факторів, який названий ботаніками процесом «синантропізації» флори. На його думку, міста відображають найбільш концентровану форму впливу людини на природні ландшафти, а темпи сучасної урбанізації тягнуть за собою деградацію флори і природних угруповань [11].

На думку О.І. Крассова, поняття «флора» слід відрізнити від поняття «рослинистість», яка на відміну від флори характеризується не видовим складом рослин, а головним чином чисельністю і поєднанням різних рослинних угруповань, їх просторовою структурою і динамікою, а також набором життєвих форм рослин [12, с. 19].

Постає питання: наскільки виправдано і чи можливо дати юридичне визначення «флора»? Здається, слід не тільки розкрити юридичне поняття «флора», але й закріпити його на законодавчому рівні, що було запропоновано О.І. Крассовим ще за радянських часів, який надав поняттю «флора» наступне юридичне визначення: флора – це сукупність природних видів та форм рослин, які ростуть на певній території, щодо яких встановлено правовий режим, який забезпечує їх всебічну охорону і допускає використання рослин без шкоди для їх відтворення [12, с. 20].

А.К. Соколова у своїй монографічній роботі визначає поняття «флора» як сукупність видів рослин, які зростають на відповідній території і стосовно яких встановлено правовий режим, що забезпечує їх належність, використання, відтворення й охорону [21, с. 17].

Було б доцільно приєднатися до точки зору тих науковців, на думку яких, поняття «рослинний світ» і «рослинистість», чи «флора» не можна ототожнювати, а тим паче використовувати їх як рівнозначні. Адже і флора, і рослинистість являють собою складники рослинного світу взагалі, а не його аналоги [21, с. 18].

Що стосується такої складової частини рослинного світу, як водорості, то можна зазначити, що питання регулювання відносин, які виникають з приводу використання водних рослин, у тому числі й водоростей в наукових колах є досить актуальним. Так, П.В. Тихий вважає, що водорості є різновидом рослинного, а не тваринного світу [24, с. 109].

Т.В. Григор'єва зазначає, що водорості належать як до об'єктів рослинного, так і тваринного світу. Це твердження знайшло своє відображення в нормах законодавства про рослинний світ і в нормах, що регулюють використання й охорону тваринного світу [8, с. 17]. А.К. Соколова звертає увагу на те, що екологічне законодавство недостатньо послідовно вказує, які саме закони – про рослинний чи про тваринний світ, треба застосовувати для регламентації цих відносин [22, с. 85]. Так, ст. 3 Закону України «Про рослинний світ» до об'єктів рослинного світу відносить водорості [18].

Основний нормативний акт у сфері регулювання відносин з використання, відтворення й охорони тваринного світу – Закон України «Про тваринний світ» (ст. 3), серед об'єктів тваринного світу не називає ні водні рослини, ні водорості [19]. Але низка підзаконних нормативних актів, присвячених правовому регулюванню рибальства, як одного з видів користування тваринним світом, об'єктами останнього називають водорості та інші водні рослини [23]. Тому у законодавстві необхідно чітко визначитися з вирішенням цього питання – належного правового регулювання, використання, охорони й відтворення водної рослинності й водоростей [22, с. 86].

Таким чином, виходячи зі здійсненого правового аналізу, можна зробити висновок, що до складників рослинного світу можна віднести сукупність судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів на всіх стадіях розвитку та утворених ними природних угруповань, що мають несільськогосподарське призначення та природне (дикоросле) або штучне походження. Причому, наведене визначення в частині щодо походження об'єктів рослинного світу в населених пунктах, підкріплюється правотворчим досвідом у сфері лісового та водного законодавства.

Так, Правилами відтворення лісів передбачено, що відновлення лісів забезпечується природним, штучним і комбінованим способом [16]. Природним способом відновлення лісів здійснюється шляхом самосіву, а штучним способом – шляхом створення лісових культур (залісення), тобто шляхом насадження. Ст. 1 Водного Кодексу України водний об'єкт визначає як природний або штучно створений елемент довкілля, в якому зосереджуються води [6].

Література

1. Басай О.В. Правовий режим рослинного світу України: дис ... канд. юр. наук: 12.00.06 / О.В. Басай. – Івано-Франківськ, 2008. – 214 с.
2. Большая Советская Энциклопедия / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Совет. энцикл., 1972. – Т. 7: Гоголь – Дебит. – 608 с.;
3. Большая Советская энциклопедия / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Совет. энцикл., 1975. – Т. 21: Проба – Ременсы. – 640 с.;
4. Большая Советская энциклопедия / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М.: Совет. энцикл., 1977. – Т. 27: Ульяновск – Франкфорт. – 624 с.;
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 170000 / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.;
6. Водний кодекс України: від 6 черв. 1995 р. № 213/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189;
7. Голиченков А.К. Экологическое право России: слов. юр. терминов: учеб. пособие для вузов / А.К. Голиченков. – М.: Городец, 2008. – 448 с.;
8. Григор'єва Т.В. Правові засади використання, охорони та відтворення водних живих

ресурсів: монографія / Т.В. Григор'єва; Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». – Х.: Право, 2011. – 176 с.; **9.** Екологічне право України: підруч. / За ред.: А.П. Гетьман, М.В. Шульга. – Х.: Право, 2005. – 382 с.; **10.** Екологічне право України. Академічний курс: підруч. / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2005. – 848 с.; **11.** Зарипов Р.Г. Синантропизация флоры и растительности / Р.Г. Зарипов // Урбоэкологические проблемы и перспективы развития: материалы II Междунар. науч.-практ. конф. – 2007. – С. 80–84; **12.** Крассов О.И. Право лесопользования в СССР / О.И. Крассов; отв. ред. О.С. Колбасов. – М.: Наука, 1990. – 238 с.; **13.** Лісовий кодекс України: від 21 січ. 1994 р. № 3852-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99; **14.** О растительном мире [Электронный ресурс]: Закон Республики Беларусь от 14 июня 2003 г. № 205-3 // Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=N10300205&p2={NRPA}> (дата обращения: 25.01.2014). – Загл. с экрана; **15.** Об охране и использовании растительного мира: Закон Республики Узбекистан: от 26 дек. 1997 г. № 543-І // Собрание законодательства Республики Узбекистан. – 2011. – № 1/2. – Ст. 1; 2013. – № 18. – Ст. 233; **16.** Правила відтворення лісів: затв. постановою Каб. Міністрів України від 1 берез. 2007 р. № 303 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 16. – Ст. 589; **17.** Про карантин рослин: Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3348-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 352; **18.** Про рослинний світ: Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 591-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22/23. – Ст. 198; **19.** Про тваринний світ: Закон України від 13 груд. 2001 р. № 2894-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97; **20.** Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды: слов.-справ. / Н.Ф. Реймерс. – М.: Просвещение, 1992. – 320 с.; **21.** Соколова А.К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку: монографія / А.К. Соколова. – Х.: Право, 2009. – 288 с.; **22.** Соколова А.К. Юридичне визначення поняття «рослинний світ» / А.К. Соколова // Проблеми законності: республік. міжвід. наук. зб. – 2004. – Вип. 66. – С. 81–88; **23.** Інструкція про порядок спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів: затв. наказом М-ва аграр. політики України, М-ва охорони навколиш. природ. середовища України від 11 листоп. 2005 р. № 623/404 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 49. – Ст. 3102; **24.** Тихий П.В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / П.В. Тихий. – Х., 2000. – 165 с.; **25.** Украинский советский энциклопедический словарь: в 3-х т. / Отв. ред. А.В. Кудрицкий. – К.: Гл. ред. Укр. Совет. энцикл., 1988 – Т. 1: А. – Капсоль. – 756 с.